

Het onbekende verhaal van de Irakese Joden in Soerabaja: een persoonlijk perspectief

Het geluid van muziek dreef langzaam door de gang van het grote huis van de familie Mussry aan de brede, met palmen omzoomde laan, de Koninklijke Laan in Soerabaja. Het was een onbekende, melancholische melodie. Ik liep langzaam naar waar het geluid vandaan kwam. Het kwam uit de kamer van David Mussry, waar ik vele, vele uren had doorgebracht, luisterend naar grammofoonplaten die hij naar huis had meegenomen vanaf zijn platenafdeling in Toko Piet, het grote warenhuis van de stad. David nodigde me vaak uit om naar nieuwe albums te luisteren die hij had gekregen, met de vraag of ik dacht of ze goed zouden verkopen. Zo kwam ik voor het eerst in aanraking met het geluid van Hank Williams country muziek en met de nieuwe heldere stroming van Rock en Roll, ingeleid door Buddy Holly en Elvis Presley.

Dit keer klonk de muziek heel anders, heel treurig. De deur stond op een kiertje, en ik ging ontzettend nieuwsgierig naar binnen. Niemand schonk enige aandacht aan mij. Mijn vader en een aantal mannen van de families Mussry en Judah zaten rond de grammofoon. Het schrijnende lied waar ze naar luisterden was *"Where shall I go"* van Leo Fuld. Een intens debat was aan de gang. *"We moeten naar Australië gaan,"* zei Edward Mussry. *"Nee, de beste plek om naartoe te gaan is de VS,"* riep John Judah. *"Los Angeles is de stad om heen te gaan. Altijd mooi weer en banen in overvloed."* Er werd instemmend geknikt. Iedereen keek naar mijn vader, die tranen in zijn ogen had. Hij was de enige die in Palestina geboren was. Voor hem was er maar één keuze. *"Ik wil terug naar Israël – dat is mijn land,"* zei hij. Er ontstond onenigheid. *"Israël? Dat is gekheid! Het is heel moeilijk daar. En hoe veilig is het?"* Mijn vader schudde assertief zijn hoofd. *"Ik ga niet de ene diaspora door de andere vervangen. Voor mij is het Israël!"* De woordenwisseling ging maar door. Ik wist toen niet dat

ik getuige was van het einde van de Joodse gemeenschap in Soerabaja. Dit was in 1958.

Hoe mijn vader, een Sefardische Jood met Syrische (Aleppo) en Griekse voorouders, in Indonesië kwam te wonen en werken is een fascinerend verhaal. In het begin van de jaren twintig van de vorige eeuw zocht Moshe Bar, een welvarende Jood uit Bagdad die in Soerabaja woonde, een vrouw. Zoals gebruikelijk was in die tijd nam hij contact op met een rabbijn in Jeruzalem om een goede partner voor hem te vinden. Het bleek dat mijn tante Rachel, de oudste van de acht Dwek kinderen, op zoek was naar een huwelijkskandidaat. Het huwelijk werd overeengekomen, en tante Rachel zou al snel daarna beginnen aan een reis die haar leven zou veranderen, naar Soerabaja waar Moshe Bar een optisch bedrijf had, Joseph en Co., dat lenzen maakte en optische apparatuur en leesbrillen verkocht in Soerabaja en naburige steden.

Rachels broer – mijn vader, Gabriel Dwek – was toen begin twintig. Hij was naar een jesjiva gestuurd om de familielijn van bijbelgeleerden te continueren. Maar mijn vader ontdekte dat hij niet echt geschikt was

Winkel van opticiën
Joseph & Co. in
Soerabaja, circa 1927.
[Collectie Eli Dwek]

voor studeren; hij was meer een op de praktijk gerichte handelaar. Na een ontmoeting met Moshe Bar, en verhalen te hebben gehoord over het exotische Indonesië, stemde Gabriel toe om Palestina te verlaten en zijn zus naar Soerabaja te begeleiden. Daar werd hij Bar's assistent in de optische winkel. Palestina verlaten en naar een groep verafgelegen eilanden in Nederlands-Indië gaan was een enorme onderneming voor mijn vader. Voor mijn tante was het een grote troost om in dit vreemde land haar broer bij zich te hebben.

In Soerabaja werden Gabriel en Rachel al snel deel van de kleine en bloeiende Joodse gemeenschap. De meeste Joden waren van Iraakse afkomst. Ze verlieten hun geboorteplaatsen in het begin van de 20e eeuw, de oude handelsroutes naar de Oriënt volgend. Een grotere impuls om Irak te verlaten kwam later, toen velen vertrokken om te voorkomen te worden ingelijfd bij het Turkse leger tijdens de Eerste Wereldoorlog. Anderen vertrokken na de ineenstorting van het Turkse rijk.

Een bruid uit Palestina

Nederlands-Indië was een ideale plek voor Joden in het interbellum. Sinds het begin van de 19e eeuw werd het geregeerd door de Nederlanders, waardoor de klassenverschillen kleiner waren en de houding ten opzichte van Joden opener was dan in de Britse koloniën. In Oost-Indië konden Joden genieten van alle voordelen van het koloniale leven – lidmaatschap van country clubs, dagtochten met de auto, paardrijden op het platteland en een comfortabele, luxueuze levensstijl met meerdere personeelsleden per huishouden. Ze hadden koks die exotische Indonesische gerechten bereidden, huishoudsters en tuinders om het huis netjes te houden en de tuinen te onderhouden, kindermisjes om voor de kinderen te zorgen en een chauffeur om de mannen naar het werk en de vrouwen naar de winkels en sociale afspraken te rijden.

In 1938 reisde mijn vader terug naar Palestina om een bruid te vinden. Hij trouwde met Esther Cohen, een getalenteerde, mooie vrouw, die stond te popelen om met hem terug te gaan naar het exotische Nederlands-Indië.

Jarenlang genoten zij en hun vrienden van de geneugten van het dagelijkse leven in de Joodse gemeenschap van Soerabaja. Maar hun comfortabele koloniale levensstijl eindigde abrupt met het begin van de oorlog in de Stille Oceaan. De Japanners, die wanhopig probeerden hun strate-

Gasten van een *bar mitswa*-viering voor het huis van de familie Mussry, circa 1930.
[Collectie Eli Dwek]

gische middelen (olie, rubber en bauxiet) te beveiligen vielen Nederlands-Indië binnen in het begin van 1942. Onder het motto “Azië voor de Aziaten”, de bevrijding van koloniale machten, de onafhankelijkheid en de belofte van Oost-Aziatische eenheid, kregen de Japanners steun voor hun zaak van de lokale bevolking. Na een paar maanden gaven de geallieerde troepen die de eilanden verdedigden zich over, en kwam Nederlands-Indië onder Japans bewind.

De Japanners interneerden eerst alle Nederlandse, Engels en Australische burgers op hun grondgebied. Hieronder waren ook de Europese Joden – niet op basis van hun ras of religie, maar vanwege hun land van herkomst. De identificatiekaarten die aan vreemdelingen werden verstrekt identificeerden hen alleen op het land van oorsprong, niet op religie. Bij een volkstelling van alle vreemdelingen in die tijd, verklaarden Armeniërs en Iraakse Joden staatloze volkeren van Mesopotamische oorsprong te zijn en daarom werden zij aanvankelijk niet opgenomen in de interneringskampen, aangezien de Japanners geen ruzie hadden met deze delen van de wereld. Deze situatie veranderde medio 1943, met de komst van een Duitse delegatie op Java. Deze werd geleid door Helmut

Wohltat, de economisch adviseur van Hitler, die naar Japan werd gestuurd om de economische samenwerking tussen de twee landen te coördineren.

Naast zijn economische rol in Nazi-Duitsland, was Wohltat ook betrokken bij de 'emigratie' van Joden uit Duitsland en uit de door Duitsland bezette gebieden. Gezien zijn intense belangstelling voor Joodse kwesties, informeerde hij naar de status van de Joden op Java. Trouw aan de Nazi-doctrine, was Wohltat geschokt toen hij ontdekte dat de Joden van Mesopotamische oorsprong, evenals de Armeniërs en vrijmetse-laars, niet werden geïnterneerd.

Op Wohltats aandringen werden de Joden naar interneringskampen gestuurd, waar ze werden geregistreerd als Iraakezen. Het is interessant dat de Iraakezen op Java de enige Joden waren die door het Japanse Rijk werden geïnterneerd op basis van zowel hun ras als hun godsdienst. Gelukkig negeerden de Japanners het Duitse verzoek om de "Endlösung" ook op de Joden die hun Rijk leefden toe te passen. Omdat ze nooit eerder contact hadden gehad met Joden hadden ze geen idee hoe ze deze zouden moeten identificeren.

Wohltat's bevel betekende het einde van een jaar van vrijheid dat de Iraakse Joden had "genoten" onder Japanse bezetting. Dit jaar van vrijheid zou hen later in de kampen goed van pas komen. In dat jaar handelden zij met en verleenden diensten aan de Japanse soldaten en officieren die, in sommige gevallen, later hun kampbewakers werden. Belangrijker nog was dat ze geleerd hadden te communiceren met de Japanners en bekend waren met hun gewoonten.

Aanvankelijk werden alle Iraakse Joden naar de Werfstraatgevangenis in Soerabaja gestuurd. Na ongeveer zeven maanden in de gevangenis werden zij gedeporteerd naar echte mannen- en vrouweninterneringskampen. Jongens onder 13 jaar bleven bij hun moeder, terwijl de oudere jongens naar speciale jongens kampen werden gestuurd. Mijn vader verbleef in Tjimahi 4, een kamp waar 10.000 Nederlanders en 280 Amerikanen waren geïnterneerd.

Aangezien de Japanse verovering van Nederlands-Indië bliksemsnel was voltrokken waren de Japanners totaal onvoorbereid en slecht uitgerust om de honderdduizenden, aanvankelijk alleen militaire, en later ook civiele gevangenen te interneren en verzorgen. Zij verwachtten dat soldaten en burgers zouden vechten tot ze dood waren. Interneringskampen bestonden daarom uit haastig omgebouwde kazernes, kerken, ziekenhui-

zen, gevangenis, scholen en huizenblokken die werden afgegrensd van anderen in de stad.

Gescheiden van andere Joden

Gevangenen werden vaak overgeplaatst van het ene kamp naar het andere kamp, meestal per trein en soms te voet. De Japanners pakten deze overplaatsingen onbeholpen aan. Reizen die een paar uur hadden kunnen duren, duurden soms dagen – onder slechte hygiënische omstandigheden, intense hitte en een gebrek aan voedsel en water. In onhygiënische kampen met weinig medische hulp en benodigdheden leden de geïnterneerden aan ondervoeding, malaria, dysenterie en andere kwalen. Voedselpakketten die door het Rode Kruis werden gestuurd werden meestal in beslag genomen en gebruikt door het Japanse leger.

In de kampen werden de Iraakse Joden gescheiden van de Ashkenazische Joden. Zij leefden in hun eigen barakken en hadden een totaal andere levensstijl dan de andere gevangenen. De Iraakse vrouwen vormden een hechte groep en over het algemeen werd er op hen neergekeken door de Europese vrouwen. Ze waren uitstekende koks en wisten hoe ze van hun schamele voorraden het beste konden maken. Hun Indonesische bedienden kwamen af en toe en brachten hen kruiden en specerijen die de schamele wortels en groenten die ze gekregen hadden beter verteerbaar maakten.

De vrouwen bleven koosjer koken, wat niet heel erg moeilijk was, gezien het verschrikkelijke eiwitarme rantsoen dat hen gegeven werd door de Japanners. De mannen namen de spijswetten iets minder nauw, zich rekenschap gevend van het feit dat overleven belangrijker was dan het kasjroet. Mannen en vrouwen werkten in de velden rond de kampen, waardoor ze vers geplukte groenten en fruit mee het kamp in konden brengen; ook persoonlijke bezittingen werden voor voedsel geruild met de inheemse bevolking. Zij die gepakt werden terwijl ze voedsel het kamp insmokkelden werden streng gestraft. Een van de Mussry jongens bijvoorbeeld, werd betrapt toen hij een blikje bakolie probeerde te smokkelen en werd door de bewakers bevolen om alle olie meteen te nuttigen. Wonder boven wonder overleefde hij deze beproeving!

De vrome Irakezen probeerden zo veel mogelijk de Joodse feestdagen te vieren. In het kamp van mijn vader, Tjimahi, verbaasden ze hun Japanse bewakers toen ze aankondigden dat ze niet zouden eten op Jom Kipoer, omdat dat een heilige dag van vasten en berouw was. Uit angst en

respect voor de intense, spirituele aard van deze allerheiligste dag, beloonden de Japanners de Iraakezen met gebraden kip om het vasten te breken.

Tegen het einde van de oorlog werden de civiele gevangenen verder landinwaarts gebracht en werden in werkkampen geplaatst, waar ze werkten aan de bouw en reparatie van spoorwegen. Mijn schoonvader, Bob Judah, vertelde ons dat op een bepaalde dag de Japanse soldaten allemaal dronken werden en zich heel strijdlustig gedroegen. De gevangenen wisten niet wat er aan de hand was en durfden niet uit hun barakken en tenten te komen. Pas later zijn ze erachter gekomen dat de Verenigde Staten net de atoombom had laten vallen op Hiroshima.

Japan gaf zich op 15 augustus 1945 over, voordat de geallieerden daadwerkelijk de kampen in konden komen en deze veilig konden stellen. De Indonesische bevolking voelde zich zwaar bedrogen door de Japanners. Zij hadden gedacht dat de Japanse verovering hen vrijheid en een onafhankelijke staat zou geven. Zij maakten van de gelegenheid gebruik om Indonesië als onafhankelijke staat uit te roepen, met Soekarno als president. Bij gebrek aan een centrale overheid volgde een chaotische periode. Het was heel onveilig om het kamp te verlaten, en paradoxaal genoeg werden de Japanners bevolen in de kampen te blijven en hun voormalige gevangenen te beschermen tegen de militante Indonesische nationalistenv.

Na vrijlating uit de kampen, keerden de Iraakse Joden terug naar Soerabaja. De stad was een chaos. Toen bleek dat de Nederlanders niet in staat waren om te mobiliseren en hun kolonie terug te nemen, namen de Britten het heft in handen en bombardeerden de stad om de oude koloniale orde te herstellen. Opnieuw kwam hun Sefardische afkomst van de Iraakse Joden hen goed van pas. Een eenheid van Indiase Gurka soldaten zette hun hoofdkwartier op in de buurt van het huis waar mijn vader en leden van de families Judah, Mussry en Aaron tijdelijk onderdak hadden gevonden. De moeder van Bob Judah, Meeda Aslan, die oorspronkelijk uit Bombay kwam, sprak Hindoestaans met de Gurkas, hen op deze manier wat broodnodig voedsel en medische benodigdheden aftroggelend. De immer vindingrijke Bob Judah versterkte de relatie met de soldaten verder door groenten in sterke drank te vergisten en deze populaire drank te ruilen voor melk.

Viering van de onafhankelijkheid van de staat Israël in de synagoge van Soerabaja, 1948.
[Collectie Eli Dwek]

Gevangen in Bagdad

Hoewel tijdens de oorlog veel huizen en bedrijven waren vernietigd werden de meeste eigendommen direct na de oorlog teruggegeven tijdens het korte administratieve bestuur van de Britten. Tijdens deze verwarrende periode vertrokken veel Joden om hun geluk te zoeken in andere landen. Sommigen gingen naar Australië, onder wie de jonge Bob Judah, die nog steeds vrijgezel was. Mijn moeder, die toen zwanger van mij was, besloot terug te gaan naar Jeruzalem, waar ik ben geboren in augustus 1946. Mijn vader beloofde haar te volgen nadat hij urgente financiële kwesties zou hebben opgelost.

Mijn vaders poging bleek niet succesvol. Het vliegtuig waarmee hij reisde maakte een onverwachte tussenstop in Bagdad en omdat hij geen visum had werd hij door de Irakezen 6 maanden gevangengezet, waarna hij naar Indonesië werd teruggestuurd. We zagen hem pas drie jaar later weer – in 1949, toen mijn moeder en ik de reis terug naar Indonesië maakten op het schip de Van Oldenbarnevelt.

De periode na de oorlog was bijna een terugkeer naar de koloniale tijd. Ik had uitstekend Nederlands onderwijs op de Nassau-school in Soerabaja, waar ik mijn passie voor natuurkunde, kunst en geschiedenis

ontdekte, evenals mijn fobie voor wiskunde. Hoewel ik het enige Joodse kind op school was, voelde ik me nooit anders dan andere kinderen. We lazen bijbelverhalen uit het Oude en het Nieuwe Testament, vierden kerst als Sinterklaas en Zwarte Piet kwamen, en zochten gekleurde eieren met Pasen.

In 1951 werd mijn broer Daniël geboren, drie jaar later gevolgd mijn broer Shaul. Onze familie woonde in een klein, mooi ingericht huis op Djalan Kapuas vlakbij de Darmostraat. Mijn ouders hadden een kok, een tuinman, twee huishoudsters en een chauffeur. Hij reed mijn vader 's morgens naar zijn werk, kwam om 12 uur terug naar huis om zijn lunch op te halen, haalde mij 's middags op van school, en reed 's avonds terug naar de winkel om mijn vader naar huis te brengen.

Mijn familie leidde een goed leven en we genoten. Ik ging op de fiets naar school en speelde met de buurtkinderen. In het weekend gingen we naar het binnenland, naar Tretes, als gasten van Charlie Mussry, die daar een bungalow had. We gingen samen met de Mussry kinderen zwemmen, paardrijden en wandelen naar exotische watervallen en paden in het gebied. Charlie had een filmprojector en vertoonde buiten films op een uitgerekte deken. Onder de sterrenhemel keken wij aan de ene kant van de deken naar de film, terwijl de nieuwsgierige dorpelingen het spiegelbeeld bekeken vanaf de andere kant.

Op andere avonden waren we gebiologeerd door de Indonesische schaduw-poppenkast van de dorpelingen. Onze kindermeisjes en bedienden, de "baboes" en "djongos", keken samen met ons, terwijl ze de geliefde verhalen over ruziënde goden en mensen en over romantische intriges fluisterden, die onze verbeelding prikkelden.

Op dat moment was Charlie Mussry het hoofd van de Iraakse Joodse gemeenschap in Soerabaja. Wij kwamen bij elkaar voor grote diners op Seider-avond en Rosj Hasjana in het grote huis van de familie Mussry aan de Koninklijke Laan. Het was ook de locatie voor Bar Mitswa's en bruiloften. Hun eettafel was zo groot dat deze in de eetzaal zelf gebouwd moest worden.

De enige synagoge in Indonesië

In 1949 kocht de Joodse gemeenschap een huis op Djalan Kayun, die omgebouwd werd tot synagoge – de enige in Indonesië. Onze synagoge was het middelpunt van het Joodse leven – kinderen en volwassenen leerden Tora, vierden Sjabbat, kwamen bij elkaar in een Soeka, en genoten van de

Eli Dwek voor de ark in de synagoge van Soerabaja, circa 1951. [Collectie Eli Dwek]

pret bij verkleedpartijen voor Poeriem. Omdat de gemeente geen officiële rabbijn had, werden diensten vaak geleid door mijn vader en de Mussry aartsvader Jacob Mussry, die wij “Opa”, noemden. Er waren vaak meningsverschillen over de diensten, omdat de Iraakse tradities in sommige gevallen verschilden van de tradities van mijn vader, die waren gebaseerd op zijn verleden in Aleppo. Omdat mijn vader een directe afstammeling was van een familie van beroemde rabbijnen, beschouwde hij zichzelf als een autoriteit op het gebied van vele religieuze zaken.

Als enige Cohen van de Joodse gemeenschap in Soerabaja, zegende hij de gemeente tijdens de diensten in de Sefardische traditie en werkte als sjocheet (slachter), zodat de gemeenschap van de speciale koosjere vieringen op Pesach, Jom Kipoer en Rosj Hasjana kon genieten. Daarnaast trouwde hij bruidsparen in de Joodse traditie en reciteerde hij de zegeningen bij besnijdenissen.

Mijn vader reisde ook naar Singapore om de rabbi daar te ontmoeten, en om de Torarollen, die de gemeente had gekocht naar onze synagoge te brengen. Op dat moment was de rabbijn van Singapore een Bagdadse geleerde Ezra Meir. Hij was de vader van vijf mooie jonge meisjes, waaronder Mozelle Tov Meir, die later met Bob Judah zou trouwen en uiteindelijk mijn schoonmoeder zou worden!

Maar deze idyllische tijd duurde niet lang. Voor de Joden van het verre Soerabaja stond het bestaan van de groeiende staat Israël en zijn overwinning in de Sinaï-oorlog in 1956 in schril contrast met hun leven in een land met de grootste moslimbevolking ter wereld. Mijn vader moest tijdens de Sinaï-campagne zijn winkel sluiten uit angst voor vandalisme en zijn persoonlijke veiligheid. De situatie verslechterde in 1958, toen een golf van nationalisme, gevoed door vurige toespraken van de Indonesische president Soekarno, maakte dat de Europeanen massaal Indonesië verlieten. De kwestie was de nationalisatie van Nederlandse eigenschappen en van West-Papoea (Nieuw-Guinea), het laatste overblijfsel van het Nederlands-Indische rijk.

De infrastructuur die door de Nederlanders werd ondersteund begon af te brokkelen. Docenten en studenten vertrokken naar Nederland, en de schaarste aan leraren dwong de overgebleven docenten om verschillende klassen te combineren en hen tegelijkertijd les te geven in één klaslokaal. Maffia-achtige bendes, die de kwetsbaarheid van de Joodse bevolking voelden, persten mijn vader af onder een bedreiging van ons leven. Ge-

vaar loerde overal. De Irakeese Joden werden al snel verplicht om afscheid te nemen van het land waar ze al meer dan drie decennia woonden.

En zo kwam het dat de familie Dwek (Gabriel, Esther, Shaul, Danny en 12-jarige ik) in augustus 1958 Indonesië verlieten om naar Israël te gaan. Rond dezelfde tijd verlieten Bob Judah, zijn vrouw Mozelle en hun jonge dochter Florence Indonesië om via Singapore naar Los Angeles te gaan aan boord van een koopvaardijship, de Wonogiri.

Jaren later, in 1973, reisde Florence Judah na het afronden van haar studie aan de UCLA naar Israël en bezocht de familie Dwek. We ontmoeten elkaar in mijn vaders optiek in Jeruzalem en bekeken oude foto's van onszelf als kinderen, op verjaardagen en andere gebeurtenissen binnen de Joodse gemeenschap in Soerabaja. We trouwden in 1975 in Los Angeles. Mijn ouders en broers vlogen van Israël naar Los Angeles voor de bruiloft, waar ze veel van de Iraakse Joden die ze niet meer hadden gezien sinds hun vertrek in 1958 weer ontmoetten. Onze bruiloft werd een vrolijke, gedenkwaardige reünie van oude vrienden en familieleden die samen mooie en moeilijke momenten in Indonesië hadden meegemaakt (De bruid en bruidegom waren nauwelijks in de kijker!)

Dankbetuiging van Eli Dwek

Bij het opstellen van dit artikel, heb ik enorm geprofiteerd van mijn interviews met historici drs. Jeff Hadler, Rotem Kowner, Ran Shauli en Ayala Klemperer, van interviews met Michiel Schwartzenberg van het Nederlandse Rode Kruis en met leden van de Iraakse Joodse gemeenschap, in het bijzonder Naessens en David Mussry, Emmy Simon en Louise Nathan en mijn ouders, Gabriel en Esther Dwek, en de uitgebreide notities en verhalen zoals overgebracht door mijn schoonvader Abraham (Bob) Judah. Ik dank ook Violet Musry voor het delen van de aangrijpende kampherinneringen van haar moeder, Lulu Mussry. Mijn innige dank gaat uit naar Florence Dwek, de vrouw met wie ik bijna 40 jaar getrouwd ben, voor haar jeugdherinneringen en voor haar bijdragen aan de duidelijkheid en de presentatie van dit artikel. Onnauwkeurigheden en fouten zijn mijn verantwoordelijkheid.